

**ՔԱՐԲԱԼԱՅԻ ԸՆԴՎԶՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ
ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ**

Բանալի բառեր (Keywords). *խալիֆայություն, Օմայաններ, Մարգարե, շիա, իմամ, փոհմային, աստվածաբանական, դավանանքային*

680 թվականին՝ Մուավիայի մահից հետո, խարխլվեցին Օմայան իշխանության հիմքերը: Խալիֆայությունում տեղի ունեցող ցնցումները շարունակվեցին նաև Մուավիային հաջորդած Յազիդ I-ի (680-682 թթ.) գահակալման ընթացքում, քանի որ նա իր ներուժով չէր կարողանում հավասարվել հորը: Խախտվել էին նաև ժողովրդի և իշխանության հոգևոր, քաղաքական ու գաղափարական կապերը, և մարդիկ այլևս ոչ մի դրդապատճառ չունեին Յազիդին հավատարիմ մնալու համար: Այս ամենին քաջատեղյակ Յազիդը, վախենալով, որ իր մարդիկ կանցնեն հակառակորդների կողմը, պարտադրում է Հուսեյն իբն Ալիին (626-680 թթ.), Աբդուլլահ իբն Ջուբեյրին (624-692 թթ.) և Աբդուլլահ իբն Օմարին (մահ. 692թ.) իր հետ դաշինք կնքել: Յազիդին սեփական օրինականության ամրապնդման համար անհրաժեշտ էր մի շարք անձանց համաձայնությունը, ուստի նա Մադինայի կուսակալ Վալիդ իբն Աթաբե իբն Աբու Սուֆյանին հղած նամակով Հուսեյնի, իբն Օմարի և իբն Ջուբեյրի հնազանդության դաշինքը պահանջեց¹:

Հուսեյնը գիտեր, որ Յազիդի բազմաթիվ հակառակորդներից միայն ինքը կարող է ընդունվել ժողովրդի կողմից, իսկ Յազիդի իշխանությունն ամեն ինչ կանի իրեն վերացնելու

1. اطبري/محمد بن جرير طبري/ تاريخ الرسل و الملوك/ ترجمه: ابو القاسم پاينده/ تهران/ نشر اساطير/ 1362 جلد 5.

համար, ուստի որդեգրեց պայքարի այնպիսի ձև, որը դրսևորվեց 680 թ. Քարբալայի դիմադրության ժամանակ: Յագիդը, տեղեկանալով Քուֆայի ժողովրդի՝ Հուսեյնին հրավիրելու մասին, Աբդուլլահ իբն Ջիադին, որին մինչ այդ չէր հանդուրժում, Քուֆայի կառավարիչ նշանակեց, իսկ քաղաքը կցեց Բասրային: Հուսեյնը Մուսլիմ իբն Ադիլին Քուֆա ուղարկեց, որպեսզի տեղեկություններ ստանա քուֆացիների՝ իրեն հղած նամակի բովանդակության մասին: Մուսլիմը Քուֆայում այնպիսի ջերմ ընդունելություն գտավ, որ Քուֆայի կառավարիչ Նա'աման իբն Բաշիր իբն Անսարին ոչինչ չէր կարող անել: Քուֆայի ժողովուրդը Հուսեյնին էր սպասում, երբ Աբդուլլահ իբն Ջիադը գիշերով պալատ մտավ՝ Մուսլիմին որոնելու համար: Աբդուլլահի ջանքերի, նրա ստեղծած քարոզչական մթնոլորտի և քուֆացիներին ահաբեկելու արդյունքում՝ Մուսլիմը միայնակ մնաց, և շուտով Աբդուլլահը ձերբակալեց նրան ու սպանեց Քուֆայում:

Հուսեյնը Մեքքայում ումրայի (փոքր ուխտագնացություն) ժամանակ մասնակիցների և ուխտավորների ուշադրությանն էր արժանացել՝ դրանով իսկ շարժելով իբն Ջուբեյրի նախանձը: Իբն Ջուբեյրը Մեքքայում Հուսեյնի մոտ եկավ խորհրդակցելու: Հուսեյնի և իբն Ջուբեյրի խոսակցությունների բովանդակության մասին տարբեր տեղեկություններ են պահպանվել, բայց իբն Ջուբեյրը առաջին հերթին Հուսեյնին առաջարկում էր հեռանալ Մեքքայից, որովհետև Հուսեյնի հեռացմամբ ասպարեզում կմնար միայն ինքը՝ որպես միակ դերակատար:

Աբդուլլահ իբն Աբբասը Հուսեյնին առաջարկեց Եմեն կամ իսլամական այլ երկրամասեր տեղափոխվել, բայց Հուսեյնը, Քուֆայի բնակիչների նամակից ոգևորված ու քաջալերված, ընտրեց Քուֆայի ճանապարհը՝ գիտակցաբար ընդառաջ գնալով Քարբալայի իրադարձությանը: Ճանապարհի կեսին Հուսեյնը տեղեկացավ Մուսլիմի մահվան և քուֆացիների

ուխտադրժության մասին: Աբդուլլահի գործը՝ Հառ իբն Յա-
 զիդ Ռիահիի գլխավորությամբ կանգնեցրեց Հուսեյնի քարա-
 վանը Քարբալայում մինչև Ամր իբն Սա'ադը հասնի: Հուսեյնը
 Ամր իբն Ջաջա Անսարիին ուղարկեց իբն Սա'ադի մոտ իրենց
 հանդիպումը կազմակերպելու համար: Երկու կողմի մարդիկ
 տարբեր ենթադրություններ էին անում Հուսեյնի և իբն Սա'ա-
 դի այդ գիշեր տեղի ունենալիք բանակցությունների վերա-
 բերյալ կարծելով, թե Հուսեյնը իբն Սա'ադից կպահանջի միջ-
 նորդ հանդիսանալ իր և Յազիդի միջև: Անկախ այդ ենթադ-
 րություններից՝ Հուսեյնը իբն Սա'ադից պահանջեց իրեն թող-
 նի և վերադառնա այնտեղ, որտեղից եկել է, կամ էլ ինքը իս-
 լամական տիրապետության սահմանային քաղաքներից մե-
 կը գնա և մուսուլմանական հասարակության մյուս քաղա-
 քացիներին հավասար իրավունքներ ու պարտականություն-
 ներ ունենա²: Պատմիչներ Խալիդ իբն Սա'ադն ու Սա'ադաբ
 իբն Ջուհայրը Հուսեյնի և Իբն Սա'ադի միջև տեղի ունեցած
 բանակցության երկու հիմնական կետերը համարել են վե-
 բոնշյալ խնդիրները: Իբն Սա'ադը հասկանում էր Աստծո
 մարգարեի ազգակցի՝ Հուսեյնի առանձնահատուկ տեղն ու
 դիրքը իսլամական հանրության մեջ և փորձում էր մի կերպ
 ինչ-որ ելք գտնել՝ ելնելով թե՛ Հուսեյնի և թե՛ Յազիդի նկատ-
 մամբ ունեցած պարտավորություններից: Սկզբում նա չէր
 ցանկանում կռվի դիմել և սպանել Հուսեյնին: Ըստ երևութին,
 Քարբալայում գործերի ձգձգումը պառակտման վտանգ էր
 պարունակում. դրանով պիտի բացատրել իբն Ջի ալ-Ջոշանի
 բանակի հանկարծակի հայտնվելը: Հուսեյնը գիտեր, որ իր
 պայմաններից ոչ մեկը չի ընդունվելու: Նա այնքան էլ մեծ
 հույսեր չէր կապում դրանց հետ և շատ անգամներ արտա-
 հայտվել էր այդ կապակցությամբ: Հուսեյնի յոթանասուն ազ-
 գականների ու կողմնակիցների և Օմայան իշխանության

²طبري/محمدين جري طبري/تاريخ الرسل و الملوك/ترجمه:ابو القاسم پاينده/تهران/نشر اساطير/1362جلد5.

հակայական բանակի միջև կռիվը ընդամենը մեկ ժամում վերածվեց միակողմանի կոտորածի: Հուսեյնի աչքերի առջև նրա զորքի բոլոր մարդիկ, բացի հիվանդության պատճառով կռվին չմասնակցած Ալի իբն Հուսեյնից, առանց երկնչելու և հավատով տոգորված կռվեցին ու նահատակվեցին: Քարբալայի վերջին գոհը Հուսեյնն էր: Նա հիջրայի 61 թ. (680 թ.) Մոհարամ ամսի տասներորդ օրը երեկոյան նահատակվեց եղերական մահով, ծարավ ու անօգնական: Հուսեյնի սպանությանը հաջորդած դեպքերը մատնանշում են Օմայանների վաղեմի քենը Հաշիմյանների նկատմամբ: Հուսեյնի ընդվզումը շիա իմամների գլխավորած վերջին ռազմական ընդհարումն էր, որը մեծ ազդեցություն թողեց շիաների հետագա ընդվզումների վրա և պատմության մեջ արձանագրվեց որպես հավերժական շարժում:

Հ. Հալվը շեշտում է, որ Հուսեյնի ընդվզումն ու ապստամբությունը առանձնահատուկ նշանակություն ունի շիաների համար: Հուսեյնը համարվում է «Սայիդ ալ-Շուհադա» («Բոլոր նահատակներից մեծագույնը»)³: Հուսեյնի ընդվզումը տեղի ունեցավ *թայֆայսկան* մի հասարակարգում, ուր իշխում էին արաբական ցեղախմբային նախանձախնդրության օրենքները: Մուավիայի մահից հետո Օմայան իշխանության տոտալիտար համակարգը խոր ճեղքվածք ստացավ, ուստի Հուսեյնը պահը հարմար գտավ իսլամական լայնատարած տիրապետությունում ընդվզման դրոշ բարձրացնելու: Ընդվզման հիմնական նպատակն իր պապի՝ Մարգարեի կողմից իրեն ժառանգած ումմայի բարեփոխումն էր, քանի որ այդ ումման հեռացել էր իսլամի մարգարեի ժամանակվա հասարակարգի սկզբունքներից ու արժեքներից և վերադարձել հեթանոսության շրջանի բարքերին: Հանուն այդ նպատակի իրագործման՝ նա ներդրեց ամենաթանկը և վճարեց կյանքի գնով:

³ ھالم / ھابنس، تشیع، ترجمه: محمد تقی اکبری، قم، نشر ادیان، 1384.

Հուսելնր, տեղյակ լինելով Հաշիմյանների և Օմայանների միջև եղած թշնամանքին, քաղաքական նվազագույն գիտելիքներով իսկ կարող էր հասկանալ, որ Յազիդը իրեն համարում է իշխանության հիմնական խոչընդոտը և ամեն միջոցի կղիմի իրեն՝ Հիջազի քաղաքական-հասարակական կյանքի ասպարեզից հեռացնելու համար: Ինչպես արդեն ասվեց, Հուսելնի ներկայությունը Մեքքայում շարժել էր փառասեր իրն Ջուբեյրի նախանձը և նա ասպարեզը նեղ էր գտնում իր նպատակների իրագործման ճանապարհին, քանի որ Հուսելնի ներկայության դեպքում մարդիկ նրա շուրջը կհամախմբվեին և ոչ թե իր՝ իրն Ջուբեյրի:

Առանձին ուշադրության են արժանի Քուֆայի հասարակական հարաբերությունները: Քուֆան Հուսելնի ժամանակ նորաստեղծ քաղաք էր, որը կառուցվել էր երկրորդ խալիֆայի հրամանով և Սա'ադ իրն Վակասի առաջարկով: Այն կառուցվել էր իսլամի արևելյան երկրամասեր արշավող զորքերի կազմակերպչական ու սպառազինման նպատակով, հետևաբար ռազմական տիպի քաղաք էր, որն ուներ հասարակական բազմակի շերտավորում և ֆեոդալական կառուցվածք: Եթե ճիշտ համարենք այն տեսակետը, որ յուրաքանչյուր նմանատիպ հասարակության բախտը որոշվում էր երեք ուժերի, ասինքն՝ իշխանության, ազնվականության-առևտրականների և ժողովրդի միջև տիրող հավասարակշռության արդյունքում և այդ տեսանկյունից քննարկենք հարցը, ապա կստացվի հետևյալ պատկերը. Քուֆայի իշխանությունը՝ ի դեմ Նա'աման իրն Բաշիրի և Աբդուլլահ իրն Ջիադի, որոնք հարմար առիթ էին փնտրում Օմայան պալատում իրենց կորցրած դիրքը վերագտնելու համար, Յազիդի կողմն անցան: Իշխանության քաղաքական ուղղվածության փոփոխմամբ՝ հաշվենկատ առևտրականներն ու ազնվականները այլևս շահագրգռված չէին ապստամբական շարժումը հովանավորելու, որովհետև դրանով վտանգում էին Քուֆայի առև-

տրական ոլորտի ապահովությունը: Այս իսկ պատճառով նրանք հետզհետե դադարեցին պաշտպանել շարժումը: Ինչ վերաբերում է Քուֆայի մեկուսացված ու խաղաղասեր ժողովրդին, նրանք, ունենալով Ջամալի, Սիֆֆինի և Նահրավանի (659 թ.) ճակատամարտերի փորձը, սկսեցին հեռատեսությամբ ու զգուշությամբ քննել շարժման հետևանքները: Իսկ Արդուլյան, ամենայն խորամանկությամբ, սաստկացրեց իր բռնություններն ու հոգեբանական ճնշումը: Նա լավ գիտեր, որ ահ ու սարսափի մթնոլորտը և հեղափոխականների քանակը հակադարձ համեմատական են, հետևաբար ժողովրդի մեջ թերահավատություն ներշնչելով՝ ցրեց Հուսեյնի՝ երբեմնի հաստատակամ կողմնակիցների շարքերը և ծանր հարված հասցրեց Քուֆայի ժողովրդի շարժմանը: Բանաստեղծը ճիշտ է նկատել, որ մարդկանց սրտերը Հուսեյնի հետ էին, իսկ սրերը՝ Օմայանների⁴:

Քուֆայի շարժման ձախողման պատճառներից կարելի է համարել նաև հետևյալները. Հուսեյնի հեռու գտնվելը և շարժումը իր ներկայացուցիչների միջոցով ղեկավարելը, շարժման ոչ լիարժեք կազմակերպվածությունը, որը հեշտությամբ կազմաքանդվեց Արդուլյահի մի քանի օրյա ներկայությամբ, շարժման սահմանափակումը Քուֆայով և մյուս շրջաններ չտարածվելը:

Հիջրայի վաթսունական (680-ականներ) թվականները շիա ուղղության ճնշման տարիներն էին: Քարբալայի իրադարձությունը խոր հետք թողեց իսլամական հասարակության քաղաքական հետագա մոտեցումների վրա և հատկապես փոխեց իմամության ռազմավարությունը: Սակիֆայի⁵ քաղա-

⁴ طبري/محمدين جري طبري/تاريخ الرسل و الملوك/ترجمه: ابوالقاسم پاينده/تهران/نشر اساطير/1362جلد5.

صفحه 2969

⁵ Մուհամմադ մարգարեի մահից հետո մուհաջիբները և անսարները հավաքվեցին Սակիֆայում, որտեղ էլ որոշում ընդունեցին խալիֆա ընտրել Աբու Բաքրին (632-634 թթ.):

քական հեղաշրջումից հետո Քարբալայի կովով սկսվեց շիա իմամների գործունեության երկրորդ փուլը, որը շարունակվեց մինչև վեցերորդ իմամ՝ Ջաֆար աս-Սադիկը (702-765 թթ.):

Շիա իմամների գործունեության նշանաբաններն էին՝ «Մեծ» և ոչ թե «Փոքր» ջիհադը⁶, շիա հասարակության վերակազմավորումը, շարիաթի պահպանումը, հետևորդներ դաստիարակելը և իսլամական հասարակության գաղափարական ու խոսքային շեղումների դեմ պայքարը: Յազիդն, իհարկե, Քարբալային հաջորդած դեպքերից հետո փորձում էր իրեն անտեղյակ ձևացնել և Աբդուլլահին մեղադրել այս դեպքի կազմակերպման համար, բայց մինևույն ժամանակ դժգոհ չէր չորրորդ իմամ Ալի իբն Հուսեյնի կողմից որդեգրած ռազմավարությունից և ձևական հարգանքով ու կեղծ բարեհոգությամբ իմամի քարավանը ճանապարհեց դեպի Մադինա:

Իբն Ջիադի՝ Նախիլայից Քուֆա վերադարձից հետո, Քուֆայի շիաների շրջանակում Հուսեյնին չգորակցելու համար զոջման խոսքեր էին լսվում: Քուֆացիները իրենց մեղավոր էին զգում և ցավ հայտնում Հուսեյնին Քուֆա հրավիրելու, բայց նրան աջակցություն ցույց չտալու համար և հավատացած էին, որ այդ մեղքը ոչ մի կերպ չի մաքրվի իրենց ճակատից այլ կերպ, քան սեփական կյանքի նվիրաբերմամբ կամ սպանելով Հուսեյնի սպանողներին⁷:

⁶ Իսլամական գաղափարախոսության մեջ «Ջիհադի» հայեցակարգը բաժանվում է երկու հիմնական՝ «մեծ» և «փոքր» մասի: «Մեծ ջիհադը» վերաբերում է մուսուլմանի հոգևոր կատարելագործմանը:

7 طبري/محمد بن جرير طبري/تاريخ الرسل و الملوك/ترجمه: ابوالقاسم پاينده/تهران/نشر اساطير/1362 جلد 5/ص. 3179 -

ابن واضح، احمد بن ابي يعقوب، تاريخ يعقوبي (جلد دوم)، ترجمه محمد ابراهيم آيتي، تهران، انتشارات علمي و فرهنگي، 1371، ص 199-

مسعودي، علي بن حسين. مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه: ابوالقاسم پاينده، تهران، انتشارات علمي و فرهنگي، 1388، ص 70

Խմբավորման անդամները Աբդուլլահ իբն Սաադ Ազոդիի ամենօրյա քարոզների արդյունքում շատանում էին: Նա իր խոսքերում բոլորին հիշեցնում էր Հուսեյնին հրավիրելու և միայնակ թողնելու փաստը, արթնացնում խղճի սուր խայթ և ինքնասպանությամբ թողություն խնդրելու գաղափարը, ամոթանք տալիս պառակտում սերմանելու համար և գոջում վերջին Դատաստանի օրը մարգարեին ամոթով թողնելու պատճառով: Ձղջացողների ընդվզումը Քարբալայի իրադարձության տրամաբանական, և իհարկե, ողբերգական շարունակությունն էր, և եթե այն զուգակցվեր Մուխթար իբն Աբի-դա Սադաֆիի խորհուրդներով, որը ընդվզումից մի քանի օր առաջ Քուֆայում էր գտնվում, կարող էր ահագնացող շարժման վերածվել⁸:

Մուխթարը Քուֆա էր եկել՝ հույսը կտրելով իբն Ջուբեյրից և տեղյակ լինելով Օմայան տիրապետության դեմ քուֆացիների ապստամբության պատրաստակամությունից: Նրա ջանքերը իմամ Ալի իբն Հուսեյնին քաղաքական ասպարեզ վերադարձնելու և նրան ձգնավորական կյանքից ու գիտական գործունեությունից կտրելու համար զուր անցան, ուստի նա միացավ Մուհամմադ իբն Հանիֆային⁹: Մուխթարը խորամանկությամբ, հակառակ «զղջացողների» խմբավորման կարծիքի՝ խղճի խայթից փրկվելու ելքը ինքնասպանության մեջ չէր գտնում, այլ իր քաղաքական պայքարի նպատակը Օմայան իշխանության տապալումը և այն ալիականների վերադարձնելն էր համարում:

Մուխթարը Քուֆա մտավ «զղջացողների» ապստամբությունից ութ օր առաջ և փորձեց այս կարճ ժամանակամիջոցում ապստամբության ղեկավարությունն իր ձեռքը վերցնել:

⁸طبري /-محمدين جرير طبري/ تاريخ الرسل و الملوك/ ترجمه: ابوالقاسم پاينده/ تهران/ نشر اساطير/ 1362 جلد 5/ ص 3191

⁹مسعودی، علی بن حسین. مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه: ابوالقاسم پاينده، تهران، انتشارات علمی و فرهنگي، ص 78

Քուֆայի ազնվականները, մասնավորապես Իբրահիմ իբն Մուհամմադ իբն Տալիհան, Մուխթարի կողմից վտանգ կանխագգալով, Աբդուլլահ իբն Յազիդին դրդեցին նրան բանտ նետել և զղջացողների սրերը Քուֆայից դուրս Միրիայի կողմն ուղղել: «Չղջացողների» խմբավորումը Այն ալ-Վարդայում կանգնեցին Միրիայի գորքի դեմ և ամենայն քաջությամբ կռվեցին: Թեև պատերազմի ճակատագիրը և «զղջացողների» պարտությունն ի սկզբանե պարզ էր, բայց պետք է նշել, որ նրանք իրականում գնացին այն ճակատագրի ետևից, որին ձգտում էին:

«Չղջացողների» քաղաքական ինքնասպանությունից հետո Մուխթարը լավագույն ձևով օգտագործեց ստեղծված քաղաքական իրադրությունը՝ ժողովրդին իր ապստամբության մեջ ներգրավելու նպատակով: Նա, դիմելով Մուհամմադ իբն Հանիֆայի՝ «Մահդիի» հրամանին,¹⁰ կարողացավ կրկին համախմբել Քուֆայի շիաներին և «զղջացողների» շարժմանը տրամաբանական շարունակություն տալ: Մուխթարի քաղաքական հայացքն առ այն, որ իր ապստամբությունը ոչ միայն խղճի խայթից փրկվելու նպատակ է հետապնդում, այլ նաև Օմայան կայսրության տապալումը, է՛լ ավելի հաստատակամ դարձրեց քուֆացիներին, հատկապես, որ Օմայան կայսրությունը Մուֆյաններից Մարվանյաններին անցնելու ընթացքում բավականին թուլացել էր:

Մուխթարի հովանու ներքո, ալիականները, օրինակ Համդան ցեղախումբը, իրենց համարում էին իսլամական խոտորված իշխանության բարեկարգողներ և իշխանությունը Ալիի գերդաստանին վերադարձնող մարտիկներ: Մուխթարի հասարակական-քաղաքական մոտեցումների շնորհիվ Քուֆայի մտուլաները (խնամակալները, տերերը)¹¹ արագորեն

¹⁰ طبري/محمد بن جرير/تاريخ الرسل و الملوك/ترجمه: ابوالقاسم پاينده/تهران/نشر اساطير/1362 جلد 5.

¹¹ Ոչ արաբ ժողովուրդների և հատկապես իրանցիների տիտղոսը:

համալրեցին Մուխթարի կողմնակիցների շարքերը, քանի որ նրանք Օմայան արաբամետ քաղաքականության հետևանքով իրենց ճնշված էին զգում և վրեժխնդրության համար պատեհ առիթի էին սպասում: Մուխթարը իմամ Ալիի ծառա Աբու Ումրա Քիսանին Քուֆայի ոստիկանապետ նշանակեց: Վերջինս ձերբակալեց ու պատժեց Աշուրայի օրը Հուսեյնի դեմ կանգնած բոլոր ղեկավարներին, նա ավերեց ու հողին հավասարեցրեց նրանց բոլորի տները: Մուխթարի բանակի ղեկավարությունը ստանձնեց Իբրահիմ իբն Մալիք Աշթար Նախա'աին, նա հիջրայի 66 թ. իր գորքով կանգնեց Միրիայի գորքի դեմ ու պարտության մատնեց նրանց և սպանեց Աբդուլլահ իբն Ջիադին: Յու. Վելիաուզենը Մուխթարի խռովությունը բնորոշում է իբրև Իրաքի ժողովրդի ընդվզումը Քուֆայի արիստոկրատիայի դեմ¹²:

Մուխթարի կյանքի ուղին ապացուցում է, որ նա Ալիի տոհմի կողմնակիցներից էր և իր կյանքի վերջին տասնամյակները նվիրել էր Օմայանների դեմ պայքարին և Ալիի գերդաստանին ծառայելու գործին: Մուխթարի ապստամբությունը ոչ միայն Աշուրայի ողբերգության շարունակությունն էր, այլ Աշուրայի հերոսական էջի մի մասը կարելի է համարել, քանի որ Իմամ Հուսեյնի նահատակությունից հետո ապստամբների պայքարը ընդհատակյա և պարտիզանական բնույթ ստացավ: Մուխթարի ապստամբությունը քաղաքական ձեռքբերումներից զատ, աստվածաբանական-կրոնական ազդեցություններ ևս ունեցավ, որոնցից կարող ենք հիշատակել Քիսանիա ուղղության հիմնադրումը:

Քուֆա մտնելու շեմին Մուխթարը, Մուլեյման Սարդի բազմաթիվ կողմնակիցների մեջ իրեն միայնակ գտնելով, իրիստ կարիք ուներ իմամի կարգավիճակ և իմամի իրավասություններ ունենալ, որպեսզի առաջին փուլում իր ձեռքը

¹²ولھوزن، یولیوس شیعہ و خوارج، ترجمہ: محمود رضا افتخارزادہ، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1375، صفحہ 186

վերցնել «զոջացողների» ղեկավարությունը և ապա երկրորդ փուլում՝ հավաքագրել Այն ալ-Վարդայի կովի ողջ մնացածներին և իրագործել իր նպատակները: Զոջացողների խռովության նշանաբանը՝ Հուսեյնի արյան վրիժառությունը, կարող էր պայքարի լավագույն տակտիկա համարվել, սակայն Մուխթարը գիտեր, որ դա բավարար չէ պայքարը մինչև Օմայան կայսրության տապալումը առաջ տանելու համար, քանի որ Օմայանների քաղաքական գոյության ուղին կիսով չափ էր միայն հաստվել:

Մուհամմադ իբն Հանիֆայի նամակը Քուֆայի այդ օրերի պայմաններում Մուխթարի համար «շղթայի բացակա օղակի» դեր խաղաց: Նամակ, որում Մուխթարը Մուհամմադի ժողովրդի վեզիր էր ներկայացվել. «Մուհամմադ Մահդիից՝ Իբրահիմ իբն Մալիք Աշթարիին, Ձեզ մոտ եմ ուղարկում ինձ փոխարինող իմամին, իմ ընտրյալ վստահելի անձին և վեզիրին, որին հավանություն եմ տալիս և որին հանձնարարել եմ՝ կռվել իմ թշնամիների դեմ և իմ տոհմի վրիժառության համար ապստամբության դրոշ բարձրացնել»¹³: Նամակում Մուխթարի թշնամին Մուհամմադի տոհմի թշնամի էր համարվել: Մուխթարին զորակցելը կապաքինելը Քուֆայի ուխտադրուժ ժողովրդի՝ Հուսեյնին անհավատարիմ լինելու վերքերը:

Նամակի աստվածաբանական և դավանանքային ձեռքբերումներից էր «Մահդի» հասկացության ներմուծումը շիա քաղաքական և կրոնական հասկացությունների բառաֆոնում: Մեքքայից Մուհամմադ իբն Հանիֆային արտրելուց և Մեքքայի մերձակայքում՝ Ռազավի բարձունքներում թաքնվելուց հետո, այս բառը նոր իմաստ ու բովանդակություն ստացավ: Քուֆայում հասարակական իրավահավասարություն հաստատելու ուղղությամբ Մուխթարի ձեռնարկած փոփոխություններն ու նաև Քարբալայի իրադարձության գլխա-

¹³طبری/محمدین جریرطبری/تاریخ الرسل و الملوك/ترجمه:ابوالقاسم پاینده/تهران/نشر اساطیر/1362جلد5.

վոր մեղավորներին՝ Ամր իբն Սա'ադին և մեծահարուստ ազնվականներին պատժելը, մեծապես նպաստեցին Մահդիի տեսության, այսինքն՝ նրա գալստյան և գալիք արդարության սպասման գաղափարի ձևավորմանը:

Քիսանիայի ուղղությունը, ինչպես հաղորդում են պատմիչները, Մուխթարի հեղինակության և Ալիի գերդաստանի հովանավորության շնորհիվ՝ շուտով վերածվեց շիա հինգ ուղղություններից մեկին, բայց աստվածաբանական հիմքերում ունեցած թերությունների և իսլամական սկզբունքներից շեղվելու պատճառով, ընդամենը մեկ դար գոյատևեց և անհետացավ պատմության թատերաբեմից¹⁴:

Մուխթարի ապստամբությունը Մուհամմադ իբն Հանիֆայի և Մուխթար Աբու Աբիդա Սակաֆիի միջև երկկողմանի փոխըմբռնման ու փոխհամաձայնության արդյունք էր: Հուսեյնի կողմից Մուհամմադ իբն Հանիֆան ոչ պաշտոնապես ստացել էր ընդվզման հոգևոր առաջնորդի դերը¹⁵: Նա Ալիի տոհմի պահանջատիրության իրագործումը Մուխթարին էր հանձնել, իսկ ինքը բարոյական ու հոգևոր օժանդակություն էր տալիս շարժմանը: Նա իբն Աբբասի խորհրդով՝ Մուխթարի օգնությամբ դիմակայում է իբն Ջուբեյրի հավանական

¹⁴Քիսանիա ուղղության համակիրներ կամ հետևորդներ, Իմամ Ալիի մաուլաներ ու ծառայողներ: Քիսանիան շիական ուղղության հինգ գլխավոր խմբերից մեկն է: «Խաշբիա» անվանումն էլ ծագել է մաուլաների կողմից ձեռնափայտ կրելու սովորության պատճառով: Տե՛ս

شهرستانی، ابو الفتح محمد بن عبد الكرم الملل و النحل، ترجمه: افضل الدين صدر اصفهانی، انتشارات اقبال، 1335، صفحه 15.

¹⁵شهرستانی، ابو الفتح محمد بن عبد الكرم الملل و النحل، ترجمه: افضل الدين صدر اصفهانی، انتشارات اقبال، 1335، صفحه 194.

طبری/محمد بن جریر طبری/تاریخ الرسل و الملوك/ترجمه: ابوالقاسم پاینده/تهران/نشر اساطیر/1362جلد3 صفحه 3381

ابن واضح، احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی (جلد دوم)، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1371، صفحه 97

Ճնշումներին: Այս երկկողմ կապի գլխավոր ապացույցն է նրա հղած նամակը Իբրահիմ իբն Մալիքին, որի ազդեցությամբ վերջինը մասնակցեց ապստամբության ու նաև Մուհամմադ իբն Հանիֆայի դիմումը Մուխթարին՝ Բանի Հաշիմին Քուֆայում օգնելու խնդրանքով¹⁶:

Քուֆայի նորակազմ իշխանությունը արագորեն իրեն կցեց հարևան քաղաքները՝ Քուֆային ու շրջակա քաղաքներին բերելով սոցիալական միատարրություն ու ամրություն, որը խաթարվել էր կենտրոնական պետության տկարացման և իսլամական ընդարձակ տիրապետության տարանջատման հետևանքով, իսկ մաուլաների միացումը Մուխթարի շարքերին քայքայեց Քուֆայի ազնվականության կառուցվածքը և խախտեց նրա հասարակական խավերի դասակարգումը¹⁷:

Աղբյուրները հակասական կարծիքներ են արտահայտում Մուխթարի, նրա շարժման և Քիսանիա ադանդի մասին: Ոմանք Մուխթարին գուշակություններ անելու պատճառով ստախոս են անվանում, ոմանք՝ խորամանկ դիվանագետ, ով ի շահ իրեն օգտագործեց «Մահդի»-ի գաղափարը ու Մուհամմադ իբն Հանիֆայի նամակը, իսկ մյուսները նրան Ալիականների կողմնակից են ներկայացնում: Մուխթարի նշանակությունը միայն Քիսանիա կամ Խաշբիա շարժման հիմ-

¹⁶ Մուհամմադ իբն Հանիֆան բազմաթիվ անգամ ինքն իրեն անվանել էր «Մահդի», այսինքն՝ թաքնված և երկրորդ անգամ վերադարձող իմամ, Մարգարեին հավասարագոր: St`u

کاتب واقدي، محمد بن سعد، طبقات، ترجمه: دکتر محمود مهدوی دامغانی، انتشارات فرهنگ و اندیشه، تهران، 1374/ ص 212
درخواست کمک از مختار در جریان حبس بنی هاشم و ابراز ارادت به خاندان آل محمد از این گونه تعاملات است.

طبری/محمدین جریر طبری/تاریخ الرسل و الملوک/ترجمه: ابوالقاسم پاینده/تهران/نشر اساطیر/1362/ جلد 5. صفحه 2687

¹⁷ Մեծ թվով իրանցիներ ապրում էին Քուֆայում, և Մուավիան նրանց համար թոշակ էր սահմանել: Նրանք կոչվում էին «Խումրա», այսինքն՝ «կարմիր զգեստավորներ»: Նրանց թիվը կազմում էր մոտ քսան հազար: St`u, - أboekنیفةأحمدبنداودالدینورباخبار الطوال / 333 (جلد 2)ص 2007 / اکتوبر

նադրման և Քուֆայի իշխանության ձևավորման մեջ չպիտի փնտրել, այլ նաև Հուսեյնի սպանողներից վրեժ լուծելու մեջ:

POLITICAL AND RELIGIOUS ACHIEVEMENTS OF KARBALA REVOLT

Gholam Reza Mahdi Ravanji
(summary)

The Karbala revolt had a significant role in the formation of Shi'a political thought and in the doctrine of martyrdom. The uprising of the Karbala resulted in the death of Husein Ibn Ali, the grandson of the prophet Muhammad. The martyrdom of Husein and his allies have become a symbol of *shahadat*, religious martyrdom. The uprising of Karbala changed the political insight of Muslim Umma and resulted in changing the strategy of Shia' imams. After the Karbala revolt second phase of imams' activities started and continued till 6-th imam Jafar al Sadegh(702-765). The mottos of activities of Shia Imams were Big Jihad instead of Little Jihad, reorganizing of Shia society, protection of Sharia, training of Shia followers, and struggle against the society which had departed from Islamic ideology.